

A TANULÁS SZÜRKE ZÓNÁJA

ASZERVEZETT KÉPZÉSEN KÍVÜLI TANULÁSI folyamatoknak a figyelem előterébe kerülése szorosan összefügg azzal, hogy olyan tudások és készségek értékelték fel a munkaerőpiacon, amelyek döntően nem az iskolázás keretein belül szerezhetők meg, illetve fejleszthetők a leghatékonyabban. Az ember egész életében, szinte minden tevékenység révén képes tanulni, a tanulás fogalma azonban többnyire mégis túlságosan szorosan tapad az iskolázáshoz, gyakran keltve azt a képzetet, hogy releváns tudást csak a formális képzés közvetít. Az alábbi írás arra tesz kísérletet, hogy az intézményes képzés keretein kívül zajló tanulási folyamatok munkapiaci szerepét értelmezze. Először áttekinti a formális képzéstől független tanulási módok néhány összefüggését, majd kitér – egy közel-múltban végzett kutatás tanulságait összegezve – a munkapiac által leértékelt tudások hasznosításának lehetőségeire.

Az elmúlt évtizedekben zajlott jelentős gazdasági és munkaerőpiaci változások leértékelték a tudások, sőt a szakmává formálódott ismeretek egy részét, s ennek következtében embercsoportok, régiók szorultak marginális helyzetbe. Ez az újraértékelési – néholleértékelési – folyamat azonban nem csak a különféle szakmák és szaktudások tartalmát, de az ismeretek megszerzésének módját is érintette.

A képzés és a munkapiac kapcsolatát érintő elemzések többnyire az iskolarendszerű képzési intézmények kibocsátási adataira összpontosítanak, és a végzettek munkaerőpiaci beilleszkedését követik nyomon. Az elemzések célja, hogy értékeljék a képzési politikát, vagy orientálják a beiskolázás szabályozását. A képzéspolitikai egyik fontos törekvése lehet, hogy olyan kontroll alá helyezze az intézményes képzési folyamatokat, amelyek garantálják a képzés tartalmának, és szakmák szerinti szerkezetének a munkapiaci igényekhez való közelítését. A közelítés egyik eszköze például a képzőintézmények és a gazdaság szereplői közötti kapcsolatok szorosabbá tétele. Ezek a típusú megközelítések az intézményesített makroszintű folyamatokkal foglalkoznak, és magától értetődő módon nem vonják be látóköriükbe a – munkapiacra releváns – tudás megszerzésének összes lehetséges formáját. Döntően a szervezett képzésre koncentrálnak, azaz az iskolarendszerű képzésre, mint elsődleges kibocsátóra, valamint az olyan „remediáló”, azaz a munkaerőpiaci egyensúlytalanságok korrigálására hivatott intézményekre, mint a munkapiaci átképzési rendszer.

A munkaerőpiacon való sikeres mozgáshoz olyan tudások szükségesek, amelyeknek igen jelentős részét nem az iskolázás, és nem is a hagyományos módon szervezett

képzés keretei között szerzik meg az érintettek. Maga a jelenség egyáltalán nem nevezhető újnak, legfeljebb a téma iránti érdeklődés, az elemzéshez szükséges fogalmak közkeletűvé válása nevezhető az elmúlt évtized egyik fontos fejleményének. Hasonlatért egy másik diszciplínához is fordulhatunk. A közgazdasági elemzések a nemzetgazdasági teljesítmények értékelésekor jó ideig csak a szervezett, legális munka világában mért tevékenységeket vették számba. Pedig – mint azt az egyéni munkatevékenységek teljességére kiterjedő statisztikák is jelzik – a háztartásokban végzett, illetve a szürke és fekete gazdaságban folyó munka a ráfordított időt tekintve meg is haladhatja annak mértékét. A kiterjedt közoktatási rendszereket működtető társadalmakban a szervezett képzésen kívüli, illetve az ún. informális módon történő tanulás a közelmúltig hasonlóan kevésbé feltárt terület volt, ezért is nevezhető az informális tudásátadás világa – a hasonlatnál maradván – a tanulás szürke, illetve a háztartásokhoz szorosan kötődő zónájának. Annyi bizonyos, hogy a tanulásról alkotott hagyományos kép árnyaltabbá válása mindenképpen hozzájárulhat a munkaerőpiac által leértékelt tudások átfogó elemzéséhez is.

Tanulási módok

A társadalmi integrálódás szempontjából releváns tudások elosztása, illetve az egyes tanulási módok elérhetősége a társadalmi egyenlőtlenségek meghatározó dimenziója. Ezeknek az átfogó összefüggéseknek a halmazából itt csupán egyetlen szál emelünk ki. Azt vizsgáljuk, hogy az iskolázásban illetve a szervezett munkában való részvétel szempontjából sikertelen csoportok számára milyen tanulási módok hozzáférhetőek, azok milyen ismereteket közvetítenek, és a megszerzett tudás milyen esélyt ad számukra a társadalmi reintegrációhoz.

Bár az olvasás és írás oktatása illetve a tudományos ismeretek közvetítése céljából hamar létrejöttek a formális képzés intézményei, a különféle termelő-tevékenységekhez szükséges ismeretek átadása a 18. század második feléig szinte teljes mértékben családi keretek között szerveződött, vagy az adott szűkebb lokális közösség közvetítette azokat (a fölművelés és az ahhoz szorosan kapcsolódó falusi kézművesség tudásanyagát), illetve a kézműves céhek és a tanoncság teremtett intézményes kereteket a tanuláshoz.

Az iskolarendszerű képzésen kívül zajló tanulás egészen az ezredfordulóig a világ fejletlenebb régióihoz kapcsolódó fogalom volt (noha a skandináv országok felnőttképzési hagyományai bizonyos értelemben kivételként tekinthetők). Az informális jellegű tanulási formák az ún. fejlett társadalmakban az élethosszig tartó tanulás (*lifelong learning*) eszméjének és a hozzájuk kötődő közpolitikai programoknak a kapcsán kerültek a figyelem középpontjába.

A témával foglalkozó szerzők többnyire egymással szembeállítva kísérik meg definiálni a formális és nem formális képzést. Alapvetően egy kétpólusú felosztás (formális és nem formális), illetve ennek bővített verziójaként egy három típust elkülönítő osztályozás terjedt el, amely formális képzést, nem formális képzést, és informális tanulást különböztet meg. E megközelítésekben az alapvető szempont a

képzés illetve tanulás intézményesültségének szintje. A dichotóm jellemzés, a táblázatokba foglalt ellentétpárok meglehetősen absztrakt megközelítéseket eredményeznek, amelyeknek keretei között igen nehéz elhelyezni a ténylegesen létező tanulási formákat. Az élethosszan tartó tanulás témakörével foglalkozók leginkább az Európai Bizottság által megfogalmazott, hárompólusú definíciókísérletre hivatkoznak, amely a tanulás szervezethez és a tanuló részvételének szándékolttsága szerint próbál különbséget tenni a tanulási formák között, és bár ezek mellett a végzettség igazolásának és a tipikus tanulási környezetnek a szempontja is felbukkan a szövegben, nem sikerül egyértelműen és világosan elhatárolni egymástól az egyes típusokat (*Communication 2001*).

A fenti definíciós kísérletek gyengeségei minden bizonnyal a definiálni szándékolt jelenség természetéből fakadnak. A különféle tanulásmódokat és azok egymáshoz való viszonyát a szembeállítás helyett sokkal inkább egyfajta kontinuum skálaként lehetne megjeleníteni. A kontinuum egyik végén a teljes mértékben formalizált képzés és tanulás áll, a másik végén a teljes mértékben informális jellegű tanulási tevékenységek. Sőt meggyőzőnek tűnik annak a szerzői kollektívának (*Colley et al 2003*) az álláspontja, amely úgy fogalmaz, hogy lényegében a tanulás természetének félreértése azt tételezni, hogy egymástól elkülöníthető – jól definiálható – halmazokba, diszjunkt kategóriákba rendezhetők az egyes tanulásmódok. Legfeljebb az a megközelítés jogosult, – állítják – amely a tanulás folyamatában jelen lévő formalitás és informális elemeket azonosítja és jellemzi. Azt is hozzá kell azonban tenni, hogy a szerzők által ehhez kínált 20 azonosítási szempont igen nehezen operacionalizálhatóvá teszi a konkrét tanulási tevékenységek elemzését. A formalitás mértékét megragadó kritériumként azonosítják például a helyszín jellegét, a tanulási tevékenység szándékolttságát és időkeretét, az értékelésnek vagy a kimeneti mérésnek a módját, az adott tudás tartalmát, strukturáltságát, hogy adott kontextushoz kapcsolódik-e az átadott ismeret, vagy általánosan alkalmazható tudás, a tanulás módja individuális vagy kollektív/kollaboratív, a tanulási folyamat mediatisáltságát, hogy ún. explicit vagy rejtett (tacit) tudás közvetítéséről van-e szó, és így tovább.

Rendkívül fontos annak hangsúlyozása, hogy az egyes tanulási módok csak az elemzés szintjén választhatók szét, a gyakorlatban egymásba fonódva működnek.

Magának a tanulásnak is két, egymástól eltérő általános megközelítése érhető tetten az egyes elemzésekben illetve a gyakorlatban. Az egyik a tanulást mint ismeretek megszerzésének és felhalmozásának folyamatát tételezi. Ezekben a megközelítésekben, amelyek az iskolai típusú képzéshez kötődnek és minden tanulási tevékenységet (az iskolán kívül zajlót is) ebben az értelmezésben vizsgálnak, fontos szerepet játszik a tanulás eredményének mérhetősége. Ettől gyökeresen eltérő megközelítés az, amely a tanulás társas dimenzióját hangsúlyozza. Eszerint a tanulás célja egy adott gyakorlati közösségbe történő integrálódás, és a tanulás folyamata az adott csoportban releváns tudások fokozatos elsajátítását jelenti. E szemlélet-

mód jelenleg legerőteljesebben a tanuló szervezet fogalmához kapcsolódóan kap helyet a szakirodalomban.

A tanulás behaviorista megközelítése szerint a tanulás az egyénnek a különféle stimulusokra adott reakciója. E szemlélet kritikáját a kognitív tanulás képviselői fogalmazták meg. Azt hangsúlyozták, hogy az egyén az információk feldolgozása során maga is keresi tapasztalatainak értelmezési lehetőségeit. Mindkét megközelítésben az egyéni tanuló állt a fókuszban. Ezzel szemben a társas tanulás beágyazódik a társadalmi gyakorlatba, mint amilyen például a munka. Lave és Wenger használták elsőként, a kilencvenes évek legelején a „community of practice” (az azonos tevékenységet folytatók közössége) kifejezést. A tudás megszerzését társas közegben végbemenő, társadalmilag beágyazott folyamatnak írták le, ahol az egyes emberek résztvevői a közösségi tanulásnak, de attól függően, hogy milyen pozícióval rendelkeznek a csoporton belül, illetve a csoporthoz tartozás ideje szerinti rangsorban milyen helyet foglalnak el (tehát, hogy az adott közösségbe érkező új tagok, vagy már régóta tagjai annak). A tudás elsajátítása az a folyamat, amelynek során az újonnan érkező – fokozatosan tanulva a többiektől – periférikus helyzetéből teljes jogú tagjává válik az adott közösségnek (*Lave & Wenger 1991*).

A munkatevékenységek statisztikai számbavétele is használja az informalitás kifejezést, amikor megkülönbözteti a formális gazdaságot (ide sorolva a főfoglalkozásként végzett munkát, illetve a fizetségért végzett munkatevékenységeket), az informális gazdaság kategóriáját, amelyhez azokat a tevékenységeket sorolja, amelyeket fizetett vagy nem fizetett munkaként magánháztartások részére végeznek, továbbá a háztartás-gazdaságot, amelyhez minden olyan tevékenység besorolásra kerül, amelyet a háztartás tagjai saját háztartásuk és családjuk eltartására fordítottak, beleértve a piacon értékesített termékek előállítását is (*Falussy & Harcsa 2000*).

Bár az nem állítható, hogy az egyes gazdasági szektoroknak kizárólagosan megfeleltethetők lennének a tanulás eltérő módjai, de annyi bizonyos, hogy az informális gazdaságban és a háztartás-gazdaságban való tevékenységekhez szorosan kapcsolódnak a tradicionális ismeretátadás, az informális tanulás különféle módjai. Ezt támasztják alá a világ gazdaságilag fejletlen régióra vonatkozó tapasztalatok is. Az ún. harmadik világban a szegénység és az iskolázatlanság kiterjedtségéből adódóan a gazdaság egészében jóval nagyobb szerepet kap az informális gazdaság (amelynek arányát pl. Afrikában 60%-ra becsülik), és jellemző módon az abban való működéshez szükséges tudások is informális tanulás révén kerülnek átadásra (*Liimatainen 2002*).

Az átfogóan informális tanulásnak nevezett jelenségvilág igen sokszínű, az árnyaltabb elemzéshez szükség van e tagoltság további fogalmakkal történő megragadására. Legalább három, egymástól sokban különböző formája létezik: a tudatos önképzés (amelyben az érintettek iskolázottságától függően vannak jelen a különféle módszerek és tanulástámogató eszközök), a spontán tanulás (amely akár a nem közvetlen az ismeretátadásra irányuló helyzetekben is létrejöhet), valamint a társadalmi működéshez szükséges normák és szabályok többnyire nem tudatosult

mechanizmusokon keresztül történő átadása (szocializáció). Az iskolai képzés az idő dimenzióját tekintve egyenletes haladásként írható le. Az egyes fokozatokon keresztül való felfelé haladás egyenlő hosszúságú tanévekhez kapcsolódik, így a folyamat lineáris előre (felfele) haladásként értelmezhető, ábrázolni is ilyen módon szokták. Ettől eltérően az informális tanulás egyik legfontosabb jellemzője, hogy töredékesen, sokszor előre nem kiszámítható módon van jelen az egyének életében. Emellett az informális módon történő tanulásra sokszor jellemző az átadott tudáselemek töredékes volta is (a strukturáltság hiánya), illetve magának a tanulási folyamatnak a szakadozottsága. Tipikusan ilyen (adott esetben a szervezett képzéssel is összefonódva) például egy idegen nyelv kommunikációképes szinten történő elsajátításának folyamata. A szervezett keretek között zajló nyelvóráktól teljesen függetlenül a nyelvkönyvből, szótárból történő önálló tanulás, az adott nyelvet beszélőkkel folytatott kommunikáció (pl. a nyelvet használó országokban tett utazás, vagy akár külföldi munkavállalás során), a már megszerzett nyelvtudást szinten tartó illetve fejlesztő idegen nyelven történő olvasás, rádióhallgatás, filmnézés vagy levelezés, a már elhalványult ismeretek felélesztését szolgáló gyakorlatok, a rendszertelen alkalmanként történő aktív beszédhelyzetek, és így tovább.

Az informális tanulás statisztikai megközelítése

Fontos hangsúlyozni, hogy az informális tanulás történetileg tekintve a tanulás „eredeti” – minden intézményesült ismeretátadást megelőző – formája. Az informális tanulás lényegében mindenkit érint, de korántsem azonos módon. Ma már számos statisztikai adatfelvétel igazolja, hogy az iskolai képzésben megjelenő jól ismert egyenlőtlenségek a szervezett felnőttkori képzésben is jelen vannak. A képzettebb társadalmi csoportok jóval nagyobb arányban részesülnek a többnyire támogatott munkahelyi kurzusokból, illetve nagyobb arányban vannak jelen a felnőttképzés egyéb intézményeiben (*Education at a Glance 2005*). Mivel az informális tanulás módját és tartalmát olyan környezeti feltételek határozzák meg (család, lakóhely, munkahely, társas kapcsolatok köre stb.), amelyek jellegzetes eltérést mutatnak, az informális tanulásban is ugyanúgy megjelennek a társadalmi különbségek, mint a tanulás többi módjában.

Ma már több olyan statisztikai adatfelvétel idézhető, amelyek az informális tanulás feltérképezésére is kísérletet tettek.

A 2003-ban az OECD és kanadai statisztikusok által közösen szervezett, hét országra kiterjedő statisztikai adatfelvétel is azt mutatja, hogy lényegében a felnőtt lakosság minden tagja részt vesz valamilyen informális tanulási tevékenységben. A válaszadóknak 95%-a jelezte, hogy a kérdézt megelőző egy év során valamilyen tanulási tevékenységet folytatott (*Learning for a living 2005*). A kutatók különbséget tettek az informális tanulás aktív és passzív módja között. Az aktív módhoz sorolták az önképzést (önálló tanulást könyvek, videó vagy az internet segítségével), valaminek a kipróbálása során szerzett új ismereteket, a mások tudatos megfigyelését vagy segítség kérését, míg passzív módként azonosították, ha valaki pl.

részt vett egy szakmai vásáron, egy kongresszuson, vagy egy szakértő által vezetett múzeumi tárlatvezetésen. Míg a passzív tanulási forma a kapott adatok fényében „egyetemesnek” volt mondható, az aktív formában való részvétel jelentős különbségeket mutatott az egyes résztvevő országok, illetve az eltérő képzettségi csoportok között.

A Központi Statisztikai Hivatal ugyancsak 2003-ban Magyarországon első alkalommal végzett adatgyűjtést az élethosszan tartó tanulásban való részvétellel vonatkozóan. A rendszeres Munkaerő-felvétel ún. *lifelong learning ad hoc modulja* segítségével vizsgálta a tanulásban való részvételt igen nagy létszámú, a 15–74 éves népességre reprezentatív mintán, az Európai Unió statisztikai szervezete, az EUROSTAT ajánlásainak megfelelően. Az adatfelvétel célja az volt, hogy a 15–74 éves magyar népesség körében a szervezett képzésben való részvétel mellett feltárja az informális tanulásban való részvétel arányait. A kapott eredmények azonban igen nehezen interpretálhatók. A vizsgált népességnek mindössze 7%-a mondta, hogy a megelőző egy évben önállóan, informális módon tanult. A módszertani problémák mellett ez az adat arra enged következtetni, hogy a válaszadásban jelentős szerepe van annak, hogy a lakosság egyes csoportjai milyen módon értelmezik a tanulás fogalmát. Ugyanakkor ez az igen alacsony arány is érzékelhető eltérést mutatott nemek és iskolai végzettség szerint. A válaszadáshoz felkínált tanulási formák már önmagukban is meglehetősen leszűkített körét érintik az informális tanulásnak, mivel az iskolázott népességre jellemző önképzési formákat sorolnak fel.

1. táblázat: Részvétel az informális tanulásban a népesség egészére vetítve

Feltett kérdés: <i>Milyen jellegű önálló (informális) tanúlással bővítette ismereteit Ön az elmúlt egy évben?</i>	Fő
Szakkönyvet, szakfolyóiratot, egyéb nyomdaipari terméket olvasott, tanulmányozott azért, hogy egyénileg képezze magát	458 610
Számítógépen internetes hozzáféréssel, egyénileg képezte magát	274 307
Számítógépen internetes hozzáférés nélkül, CD-ROM-ok használatával, televízió valamint egyéb audio- és videoberendezések igénybe vételével, egyénileg képezte magát	294 865
Könyvtárat, videotékát, egyéb, oktatási anyagot kölcsönző intézményt keresett fel azért, hogy egyénileg képezze magát	237 507
Önképzés céljából ismereteket közvetítő intézményeket (múzeumot, képtárat, stb.) keresett fel	112 290
Egyéb	37 838

Megjegyzés: Több választ is jelölni lehetett.

Forrás: Munkaerő Felmérés ad hoc modulja az élethosszig tartó tanulásról, KSH. 2003.

Az Európai Unió szakképzéskutatással foglalkozó ügynöksége, a CEDEFOP a rendszeresen szervezett ún. Eurobarometer vizsgálat keretében úgyszintén 2003-ban, 17 országban vizsgálta az állampolgárainak viszonyát az egész életen át tartó tanulásához, ezen belül a különféle tanulási környezetekkel kapcsolatos tapasztalatát és preferenciáit. E vizsgálat keretében árnyaltabban jelentek meg az informális tanulás mintázatai (mások megfigyelése, saját kudarcokból tanulás, média, társas helyzetekben tanulás stb.) és a tanulási környezet is jóval sokszínűbb képet mutat. A vizs-

gálat egyik következtetése szerint az európai polgárok zöme ugyan azt állítja, hogy leghatékonyabban nem formális és informális környezetben tanul, a jövőre vonatkozó képzési terveit illetően azonban inkább a szervezett képzést választja.

Egy hazai kutatás tanulságai

A munkaerőpiacon kívülre szorultakat többnyire valaminek a hiányával jellemzik – munkanélküliek, képzetlenek, iskolázatlanok, nincs szakmai végzettségük. Egy, a közelmúltban végzett empirikus kutatás során arra tettünk kísérletet, hogy feltárjuk, milyen tényleges tudásokkal rendelkeznek azok a munkanélküliségben érintett felnőttek, akiket alacsony szintű iskolázottsággal jellemeznék. Életútinterjúk keretében vizsgáltuk a rájuk jellemző tanulási módokat, és azokat az ismereteket, amelyeket ennek révén megszerezhettek. A projektet az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) támogatta.¹ A munka két részből állt. A téma – széles értelemben vett – szakirodalmának áttekintése hozzájárult a fogalmak és a lehetséges megközelítések pontosításához. Az ezt követő terepmunka során, az ország több régiójában hatvan életútinterjút készítettünk, a munkanélküliségben valamilyen formában érintett alacsonyabb iskolázottságú személyekkel, illetve egyfajta kontrollcsoportként olyanokkal, akik legalább középfokú végzettséggel rendelkeznek. Az életutakat tanulás-történetekként értelmeztük. Ezek a személyes történetek, amelyekből néhány tömörített formában bekerült a kutatási beszámolóba is (*Tót 2006*), jellegzetes mintázatot mutattak azt illetően, hogy az érintettek kitől, milyen életszakaszban, milyen ismereteket szereztek. A kérdezettek jelentős hányada kezdte életét falusi környezetben, ahol többnyire a nagyszülőktől, hagyományosan az életkoruknak megfelelő feladatokon keresztül mélyebben vagy felszínebben megismerkedhettek a ház körüli gazdálkodás (kerti munka, növénytermesztés, állatok gondozása) alapvető ismereteivel, egyúttal a családi munkakultúra legfontosabb értékeit is megismerték. Jellemző volt a női és a férfiakra jellemző tevékenységek szétválása, és az, hogy az azonos nemű nagyszülő, szülő az ismeretek (tudatos) átadója. A tipikusnak nevezhető háztartási tevékenységek mellett a lányok számára felkínált, illetve elérhető tevékenységek (hímzés, kötés, horgolás, varrás, játékba készítés, kisgyermek-gondozás, főzés) olyan tudáskészlet felhalmozását tették lehetővé, amelyek egy krízishelyzetben, mint amilyen a fizetett munka elvesztése, túlélési lehetőséget biztosítottak a szürke illetve fekete gazdaságban (pl. kézműipari bedolgozóként vagy gondozóként). Az informális tanulásban kulcsszerepe van a személyes kapcsolatoknak, az olyan személyeknek, akik képesek, és akarják tudásukat megosztani. A szülői család minden esetben alapvető jelentőségű tanulási környezetet jelentett, egyfelől a konkrét ismeretek átadása, másfelől a tanulásához való viszony alakítása révén. Egyes esetekben a család, bár fontos indulási feltételt jelentett, a fiataalkori tanulás helyszíne volt csupán, más esetekben az interjúalany

¹ A kutatás záró tanulmányának teljes szövege megjelent az OFA web-lapján: <http://www.ofa.hu> (Munkaügyi Kutatások, Viták–2006).

mindvégig szinte kizárólag a családi, rokoni környezetben mozgott, és ez a zártabb társas kapcsolatrendszer korlátokat is kijelölt tanulási lehetőségeit illetően.

A mintázatok egy része ismétlődően megjelent a 60 interjúban (vidéki környezetben a lokális közösség tagjai jelentek meg speciális tudások forrásaként, a tágabb értelemben vett család, házastárs, és annak rokonai, testvérek, saját gyerekek mind felbukkantak mint az ismeretátadás szereplői). Akadtak olyan speciális élethelyzetek, amelyekben más személyek (munkaügyi tanácsadók, rabtársak, család-gondozók, tanfolyami tanulótársak) töltötték be a tudásközvetítő vagy a tanulásra ösztönző szerepét.

Két jellegzetesnek mondható mozzanat, a kertművelés és a házépítés az érintettek saját életútjában vagy családjuk történetében szinte minden esetnél előfordult valamilyen formában. Azaz a hazai gazdaság- és társadalomfejlődésnek a piaci viszonyok térhódításának megrekedtségével jellemzett alakulása a családi tudáskészletben, és annak átadási folyamatában is máig tetten érhető lenyomatot hagyott. Még a rendszerváltás időszakában is az ország lakosságának kétharmada élt olyan háztartásban, amely kapcsolódott a háztáji és kistermeléshez. Ráadásul nem csupán egy rövid, átmeneti korszakról van szó, hiszen a háztartások több lábbon álló jövedelemszerzési stratégiája nem az államosításokat követően vagy a hetvenes években kezdődött, széles körben jellemző megélhetési stratégia volt már a két világháború között is. Ennek az életformának – amelynek háttere, hogy a mezőgazdaság a falun élők többsége számára elsősorú megélhetési lehetőségből kiadás-csökkenő, jövedelemkiegészítő tevékenységgé változott – alapja és következménye bizonyos tudások átadása, megszerzése, továbbélése, vagy elhalása. Az interjúkban ennek az életformának és az ehhez kötődő tudáskészletnek a felbomlására igen érzékletes példák találhatók.

A nemek szerint jellegzetesen elkülönülő tudáskészlet része a házépítés, amely a mi kultúránkban és éghajlati viszonyaink között olyan műszaki ismereteket és fizikai erőt igénylő tevékenység, ami bizonyára oka annak, hogy ez a tevékenység döntően a férfiak tudáskészletének része (ha nem is olyan kizárólagosan, ahogyan korábban a háborúzás és a vadászat). A saját munkaerőre és hozzáértésre alapozott házépítés nem csupán tradíció, sokkal inkább a gazdasági szűkösségből fakadó kényszer, amely azonban igen széles kört érint. Annak ellenére, hogy a házépítés, vagy bővítés munkáiban a nőkre is komoly terhek hárulnak, a kifejezés betű szerinti értelmében is, az építkezés a férfiak kompetenciájának számít. E tudásnak a megszerzése mintha az érintettek számára magától értetődő, spontán és ösztönös volna. Az interjúalanyok által elmondottak alapján úgy tűnik, egy szinte rejtőzködő, de állandó ismeretgyűjtés formájában zajlik. Szinte refrénszerűen ismétlődött a férfiakkal készült interjúkban, hogy úgy vágtak bele saját házuk építésébe, hogy előtte tudatosan figyelték az építkezéseket, ahol alkalmuk adódott, ellesték a műveletek mikéntjét, sorrendjét. Nem egyszer kényszerűségből segédmunkásnak, „culágernek” kellett állniuk, amit többnyire arra is igyekeztek kihasználni, hogy közelebb kerüljenek az anyagok, technikák megismeréséhez. Olyan példa is akadt,

amelyben a segédmunkás „elleste” a szakmát munkaadójától, s később önállóan is vállalt szakmunkát. Ritkábban említették, hogy kérdezősködtek, ismerősöktől, vagy szakemberektől (pl. az építőanyag eladóktól), hogy milyen anyagot használnak, mire kell vigyázniuk, milyen keverési arányokra kell ügyelni, stb. Csak egy-két esetben fordult elő az interjúban, főleg „nagycsaládok” történetéhez kapcsolódva, hogy a házépítéssel kapcsolatos ismereteket a rokoni körben zajló építkezéseken végzett besegítés során szerezték.

Fontos tanulási motivációt, többnyire egyfajta tanulási kényszert jelentenek az ún. jelentős életesemények. Interjúalanyaink életében is jól azonosítható volt néhány széles körben jellemző, illetve speciális élethelyzet, amely tanulási folyamatot indított el. A családalapítás, a gyerekek születése elsősorban a nők számára jelentett ilyen kihívást, bár azt is hozzá kell tenni, hogy ez volt az a terület, ahol leginkább jellemző volt, hogy nem csak „tanulóként”, hanem megszerzett ismereteik továbbadójaként is megjelenhettek. A saját krónikus betegség, vagy egy családtag súlyos fogyatékoságának, betegségének feldolgozása, az ápoláshoz szükséges tudnivalók elsajátítása (az adott interjúalany esetében a kezelőorvossal vitázva, az internetről és szakkönyvekből gyűjtve az ismereteket, illetve ezek segítségével feldolgozva a saját tapasztalatokat) ugyancsak jelentős ösztönzője a tanulásnak. A kivándorlás, távolra költözés vagy idegen kultúrában való letelepedés is említhető, de maga a munkanélküliség is ilyen, új életstratégiák kidolgozására ösztönző, tanulást generáló élethelyzet. A munkapiac kiismerésének kényszere, az álláskeresés tapasztalatainak feldolgozása, a munkanélküli létforma megismerése, az álláskeresés néha hosszú hónapokig, évekig elnyúló folyamata komplex „tanulmányi csomagot” jelent az érintettek számára. Az ellátási intézmények, a jogszabályok megismerése, álláskeresési technikák elsajátítása, a jövedelem kiesés miatt a korábbi életvitel átrendezése, a spórolási trükkök kidolgozása, alkalmi munkák és más kereseti lehetőségek feltárása alkotja a „tananyagot”.

A fentiekben felsoroltak lényegében olyan tudások, amelyek a privát szférában megszerezhetőek – és a foglalkozásként végzett tevékenységek egy jellegzetes köréhez kapcsolódnak. A háztartásban, ház körül végzett tevékenységek (főzés, takarítás, betegellátás, idősök gondozása, kertművelés, gyerekfelügyelet, varrás, különféle kézimunkák, mosás, házépítés, lakáskarbantartás, háztartási készülékek javítása, bútorok készítése, iskoláskorú gyerekek korrepetálása, autóvezetés, víz- vagy villanszerelés) zöme a szakmai képzés formalizált rendszerében szakmát adó képzésként („szakmásítva”) jelen van, és olyan munkatevékenységek végzésére jogosít, mint a szakács, gondozó, kertész vagy parkgondozó, varrónő, kőműves, szerelő, asztalos, sofőr, és így tovább. Interjúalanyaink egy része a szürke illetve fekete gazdaságban hasonló tevékenységekből tartja fenn magát rövidebb, vagy hosszabb ideje.

A munkahely kitüntetett helyszíne az informális tanulásnak. Sajátos módon az interjúalanyok a munkanélküliség révén éppen a munkahelyen történő tanulástól kerültek távolabb, de korábbi életútjuknak az is szerves része volt. A végzett munkától illetve az adott munkaszervezettől függően jellegzetes „kék galléros”, és „fe-

hérgalléros” tanulási módok azonosíthatók. Akár képesítéssel elismert szakmai végzettséggel, akár anélkül lép be valaki egy új munkahelyre vagy új munkakörbe, tipikus szakasznak tekinthető a betanulás, azaz annak elsajátítása, ahogyan az adott szervezetben a munkafeladatok végzése történik. Ez részben a konkrét munkafeltételek (munkatársak, elvárások, szervezeti felépítés, üzleti partnerek, stb.) megismerését jelenti, részben pedig olyan műveletekkel, anyagokkal, gépekkel, eljárásokkal, munkaszervezési módszerekkel való megismerkedést jelenthet, ami direkt tanulást igényel. Ez abban az esetben is így van, ha a munka nem azonos a foglalkoztatottként való munkavégzéssel. Interjúalanyaink közel fele kifejezetten alacsony iskolai végzettséggel vágott neki a munka világának, így többnyire csak betanított vagy segédmunkák végzésére alkalmazták őket, olyan feladatok ellátására, amelyek nem igényeltek komolyabb tanulást az elvégzendő feladatokkal kapcsolatosan. A betanítás – legalábbis az interjúalanyok egy része szerint – igen egyszerűen zajlott: „megmutatták, és kész”. Volt, aki hangsúlyozta, hogy jó megfigyelőkészsége teszi alkalmassá bármilyen egyszerű munka elvállalására. A munkahelyi betanítás legjellemzőbb módja az „eligazítás” mellett az idősebb, tapasztaltabb, közvetlen munkatársaktól való kérdezés, megfigyelés alapján való eltanulás. Ugyancsak tipikusnak nevezhető a speciális képzettséget nem feltétlenül igénylő adminisztratív munkakörökben, hogy a munkát régebben végzőket és a kezdőket párba állítják. Az interjúkban a munkahelyi közegben jellemző tanulási technikák közül (adminisztratív, irodai jellegű munkák esetében) elsősorban a személyes információ és tanácskérés jelenik meg, felettestől, bizalmas viszonyban álló kollégától vagy az adott területen illetékes munkatársaktól. A személyes (kétszemélyes) alakzat (kérdező, kérdezett) fizikai munkák, szakmunkák esetében összekapcsolódik a tapasztaltabb fél munkavégzésének megfigyelésével. A modern nagyvállalatok magasan képzett munkavállalói körében jellemző informális tanulási technikák említésével (brain-storming, elektronikus kérdezz-felelek hálózat kialakítása vagy formalizált vállalati tudásbázis létrehozása, internetes információkeresés stb.) az interjúk egyikében sem találkoztunk.

Az is jellemző körülmény, hogy az interjúalanyaink által otthon vagy privát megrendelőknél végzett munkák természetüknél fogva sokszor egyedül végzett tevékenységek – tehát a felmerülő problémák, kérdések esetén nem áll rendelkezésre a tapasztaltabb munkatárstól való azonnali, spontán kérdezés lehetősége. Ilyen esetekben a személyes tapasztalás, és az abból levont tanulság (vagy a korábbi, „hozott” tapasztalatra építő analógiás problémamegoldás) mint az új ismeret forrása, felértékelődik.

A leértékelt tudások hasznosításának lehetőségei

A sokféle „privát” tudásnak a szürke gazdaságban való hasznosítása az egyik legtipikusabbnak nevezhető fordulat az interjúkban. A kérdés az, hogy az alkalmi jövedelemkiegészítő tevékenységből kinőhet-e megélhetést biztosító főtevékenység, segít-e a foglalkoztatásba visszakerülni, vagy csak az alkalmi túlélő technika szint-

jén működőképes? Ebben természetesen az adott tudás piaci értékén túl számos tényező játszik szerepet. Az alábbiakban az egyéni tudáskészlet újraértékeltetésének, illetve lehetséges hasznosításának négy, részben egymáshoz kapcsolódó módját érintjük az. Ezek a következők:

- a képzésbe történő visszajutást megkönnyítő eljárások;
- a munkapiacra kívül szerveződő munkacsere intézményesítése;
- a munkacsere mintájára megszervezett tudáscsere;
- az ún. szociális gazdaság.

A képzésbe történő visszatérést megkönnyítő eljárások közül ma elsősorban az ún. előzetes tudás értékelése került előtérbe. Az informális tanulás révén szerzett tudás elismerésére vonatkozóan a néhány éve érvénybe lépett magyar felnőttképzési törvény is tartalmaz erre történő utalást.² Természetesen a tapasztalati úton, illetve önképzéssel szerzett ismereteknek, készségeknél a képzésen túl a közvetlen munkapiaci beszámítása (alkalmazás, előléptetés, gyakorlati szakmai hozzáértés tanúsítása alapján adott jogosítvány) is része a megközelítésnek, a tapasztalatok szerint azonban elsősorban a képzőintézmények rendelkeznek azokkal a sztenderdekkel, amelyek egy ilyen eljárás gyakorlati alkalmazásához szükségesek.

A munkacsere ősidők óta része a társadalmi praxisnak. De ma már nem csupán tradicionális formái léteznek, a gyakorlatban a városi életforma keretei között is régóta működő megélhetési technikák részét alkotják. A „parlagon heverő tudások” ilyen módon történő szervezett hasznosításához a hetvenes és nyolcvanas évek tömeges munkanélkülisége adott ösztönzést (pl. az Időbank elnevezésű kezdeményezés formájában). A háztartások speciális szükségleteinek bővülése, az ezekre megoldást kívánó megfizethető szolgáltatások hiánya hozott létre olyan igényt, amelyre egy rohamosan terjedő civil kezdeményezés kínált megoldást. Néhány példa alapján könnyen megérthető, miről van szó. Az egyik ember levágja a haját, vagy megcsinálja az ünnepi frizuráját valakinek, cserébe egy másik ember megjavítja az ő bojlerét, a harmadik megmetszi a gyümölcsfáit, mert ahhoz ért, cserébe egy negyedik korrepetálja az ötödik gyereket matematikából, akinek egy hatodik megcsinálja az adóbevallását, egy hetedik elviszi egy mozgáskorlátozott idős ember kutyáját az állatorvoshoz, aki viszont „cserébe” telefonügyeletet vállal. Az önkéntes „szolgáltatások” köre igen széles: nyelvtanítás, gyerekfelügyelet, bevásárlás, autójavítás, masszázs, személyszállítás, jogi tanácsadás, és így tovább. A hagyományos, személyes kapcsolatokon alapuló munkacsere meghaladó szervezetség azt jelenti, hogy nem szükséges, hogy a csereügylet két félre korlátozódjon, azaz a „szívességi szolgáltatást” nem feltétlenül annak kell viszonzni, akitől valaki kapta (pl. számítógépen nyilvántartott speciális átszámítás, azaz egyfajta kredit-rendszer keretében tartják nyilván a mások számára adott és a másoktól kapott szolgáltatásokat).

A tradicionálisnak nevezhető munkacsere mintájára civil kezdeményezésként indult még a 80-as évek első felében egy olyan kísérlet, amelynek ugyan nem sikerült

² A 2001. évi CI. felnőttképzési törvény 17. §-a értelmében „a képzésre jelentkező felnőtt kérheti tudásszintjének előzetes felmérését, amelyet a felnőttképzést folytató intézmény köteles értékelni és figyelembe venni”.

meghaladnia a próbálkozás kereteit, de ennek ellenére, érdekes ötlet volt arra, hogy formát adjon a „privát” tudások cseréjének. A program népművelők kezdeményezésére jött létre, a szervezők a lokális közösségek építésének, erősítésének eszközeit látták a tudáscserében. A kezdeményezés részben válaszkísérlet (alternatíva) volt a korabeli közművelődési intézményrendszer egyoldalú orientációjára, amely az ún. magaskultúra értékeit helyezte előtérbe, élesen elhatárolva ettől, és ezzel leértékelve a hétköznapi tudást, és így közvetve annak hordozóit is. A kezdeményezés lényege az egy településen élők tudáskészletének feltárása, és a csere lehetőségének megszervezése. Ez az elgondolás egyúttal a tradicionális tudásátadás kereteinek (mindenekelőtt a családi, rokoni, lokális közösségeken belüli hagyományosnak számító ismeretátadás) meggyengülésére, fokozatos eltűnésére is válaszkísérlet volt. Azt is célként fogalmazta meg, hogy a helyi fejlődés tényezőjévé tegye a feltáratlan tudásokat, és egyben közösségszerveződést is elindítson. A gyakorlatban egy olyan címjegyzék elkészítése volt a cél, amely a helyi emberi erőforrásokat – tapasztalatot, ismeretet, szakmai tudást – tárja fel. A „Tankatalógus”-nak nevezett gyűjtemény, amely pl. helyi kalendárium, évkönyv részeként került kiadásra, úgy készült, hogy a kezdeményező lakosok végigjárták a települést és valamennyi felnőtt embernek feltették a kérdést: „Mi az, amihez a legjobban ért és amit szívesen megtanítana másoknak?” „Mi az, amit szívesen megtanulna másoktól?” „Hozzájárul-e, hogy a neve és címe megjelenjen egy helyi címjegyzékben?” A válaszokat azután kiadványba szerkesztették (*Vercseg 1997*).

Ezektől a megközelítésektől felfogását tekintve nem áll távol a szociális gazdaság eszméje, amely olyan – piaci szempontból „mesterséges” – kereteket hoz létre, amelyek a meglévő tudások társadalmi hasznosításának lehetőségét kínálják. Az európai foglalkoztatáspolitikai útkeresések egy része a foglalkoztatás „főáramán kívüli” megoldások felé tájékozódik. A szociális gazdaság kiépítését az Európai Unió, mint a lehetséges megoldási utak egyikét szorgalmazza. A háztartások szükségleteire épülő helyi szolgáltatások piaccá szervezésének kettős célja van. A szociális gazdaság koncepciójának megfogalmazói szerint e speciális szolgáltatási szektor fejlesztése olyan munkahely-struktúrát hozhatna létre, amely összhangban van a munkanélküliek összetételével (*Frey 2003*). A szóba jövő szolgáltatások köre szerteágazó. Jelentős súlyt képviselnek benne a személyi szolgáltatások (idős, beteg emberek otthoni ápolása, háztartási munkák, például takarítás, főzés, mosás, bevásárlás elvégzése), kisgyermek felügyelete illetve az iskolás gyerekek fejlesztését szolgáló tevékenységek, emellett a környezet megóvását szolgáló tevékenységek, illetve a közösség kulturális életének szervezése is szerepel a listán. A megoldás legfőbb előnye, hogy helyi szinten kapcsolja össze a piaci feltételek mellett kielégítetlen lakossági szükségleteket és a munkanélküliség miatt parlagon heverő munkaerő-kapacitásokat. Ennek révén pedig nem csak a háztartások életminőségét javítja, hanem munkaalkalmat és megélhetési lehetőséget teremt a munkapiac legnehezebben kezelhető csoportjai, a tartós munkanélküliek és az alacsony képzettségűek számára.

Összegzés helyett

Bár az informális tanulás jelentőségét egyre több dokumentum hangsúlyozza, mindmáig igen kevésbé feltárt területe ez a tanulásnak. Pedig a gazdaság működéséhez elengedhetetlen tudások jelentős része még ma is így kerül átadásra, és nem csupán a világnak a szegénységgel és iskolázatlansággal jellemzett részein. A felnőttkori tanulás természetének megismerése, az emberi tudással való gazdálkodás hatékonyságának javítása szükségessé teszi a tanulás ma jellemző módjainak alaposabb feltárását.

Az élethosszan tartó tanulás nemzeti stratégiájának kidolgozása – jelentős részben uniós nyomásra – az elmúlt évben a hazai kormányzati politika napirendjére került. Az iskolázást követő tanulás nemzeti méretekben történő ösztönzése nyilvánvalóan nem jelentheti csupán a szervezett képzési formák támogatását. Az informális tanulás, elsősorban a munkahelyeken zajló, vagy a munkavégzéshez kapcsolódó tanulás, illetve az egyéni önképzés számos formája annak ellenére, hogy nem intézményesült folyamatokról van szó, igen sokféle módon ösztönözhető a közpolitikák eszköztárával. Csak példaként: az egyéni önképzés hozzáférhetőségének bővítése a közkönyvtárak fejlesztésével, a tömegmédia tanulástámogató célú felhasználásával, a helyi, tanulási célú civil kezdeményezéseket támogató programokkal. Az informális tanulás természetének és társadalmi sokszínűségének a feltárása éppen azért szükséges, hogy a különböző helyzetű csoportok számára leghatékonyabb támogatáshoz azonosíthatóvá váljanak a leginkább megfelelő formák.

TÓT ÉVA

IRODALOM

- Communication from the Commission* (2001) “Making a European area of lifelong learning a reality” – European Commission.
- Education at a Glance 2005 (2005) Paris, OECD.
- FALUSSY BÉLA & HARCSA ISTVÁN (2000) *Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén*. Budapest, KSH.
- FREY MÁRIA (2005) Szociális gazdaság, alternatívák a munkahely-teremtésben, a szociális munkahely-teremtő szektor. 2003. április 3. <http://www.szochalo.hu>
- FUTTÓ PÉTER, HANTHY KINGA, LÁNYI PÁL, MIHÁLY ANDRÁS & SOLTÉSZ ANIKÓ (2005) *A szociális gazdaság jelene és jövője magyarországon*. Budapest, NFI.
- HELEN COLLEY, PHIL HODKINSON & JANICE MALCOM (2003) Informality and formality in learning – a report for the Learning and Skills Center, Leeds.
- LAVE, J. & WENGER, E. (1991) *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press, New York.
- Learning for a Living* (2005) First Results of the Adult Literacy Survey. Ottawa and Paris, Statistics Canada and OECD.
- LIIMATAINEN, MARJO-RIITTA (2002) Training and Skills Acquisition in the Informal Sector. Literature Review. IFP/Skills-Informal Economy Series, ILO, Geneva.
- TÓT ÉVA (2006) *A munkavégzéshez kapcsolódó informális tanulás*. Kutatás Közben No. 273, Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet.
- VERCSEG ILONA (1997) A közösségfejlesztés mozgásteret. *Parola*, No. 2–3.
- Who Learns At Work?* (2005) Employees’ Experiences of Training and Development, Chartered Institute of Personnel and Development.UK.